

Az Ördöglovas kastélyának feltámadása

KIÁLLÍTÁS A FELÚJÍTOTT ÉS ÚJRA BERENDEZETT BAJNAI SÁNDOR–METTERNICH-KASTÉLYBAN

A Gerecse lábainál elterülő, kisebb dombokkal tagolt, tágas medencét uraló főúri lak, a nemes egyszerűsége miatt még viszonylag szerény méreteivel is monumentálisnak ható bajnai Sándor–Metternich-kastély Magyarország egyik legszebb arisztokrata rezidenciája.

Nem akárkiknek épült: a 18–19. században az ország egyik legtehetősebb családjának egymást követő generációi, a felvidéki eredetű Sándor nemzetség tagjai építtették fel, majd alakították át az épületet. A 19.

század utolsó harmadától a második világháborúig pedig – Sándor Móric felesége, majd veje révén – a Habsburg Birodalom egyik legbefolyásosabb famíliája, a herceg Metternich család, illetve az ebbe beházasodó herceg Ratiborok lakták az épületegyüttest és a hozzá tartozó nem csekély birtokot.

Az épületnek volt középkori előzménye: a bajnai Both család udvarháza állott a kastély helyén, és B. Benkhard Lilla régész 1990-es évek elején végzett ásatásai nyomán

A bajnai Sándor–Metternich-kastély madártávlatból, nyugatról. A 18. századi kastélyt 1834–1835-ben HILD József tervei szerint alakították át klasszicista stílusban. A helyreállítást tervezte: ERŐ Zoltán | Bird's-eye-view (from west) of the Sándor–Metternich Mansion in Bajna. The 18th century mansion was rebuilt in neo-classical style on plans by József HILD in 1834–1835. Architect of reconstruction: Zoltán ERŐ
Fotó: Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nonprofit Kft. (NÖF)

azt is tudjuk, hogy a mai épület legnagyobb része a 15. század végi – feltehetőleg emeletes – épület visszabontott alapfalaira épült az 1730-as, 1740-es években.

A 17. század végén, a török uralmat követően a Sándorok bajnai birtokszerző őse a megyei alispáni rangig feltörekvő, bárói címet és komoly vagyont szerző Sándor Menyhért volt. Ő még a lakhatóvá tett középkori udvarházat használta, de fia, Mihály visszabontatta az elődépületet, és egy ablaktengelynyivel kibővítve barokk kastélyt építtetett. Ennek fehérre meszelt falait azután fia, Sándor Antal idején, az 1770-es, 1780-as években gazdag díszítőfestéssel látták el. Antal szerezte a grófi címet 1787-ben. Gyermeke, Vince építtette a budai Szent György téren a Sándor-palotát, és feltételezhető, hogy a bajnai kastély belső tereit is átalakította a kor divatos, klasszicista stílusában. A ma is álló, általa 1802-ben építtetett istállóépület az egyik első, világi célú klasszicista épület hazánkban.

A kastély a mai kinézetét Hild József tervei szerint 1834–1835-ben nyerte el. Az átalakítás oka a ház urának házassága volt: nőül vette Klemens Wenzel Lothar Metternich herceg, a világpolitikai jelentőségű kancellár lányát, Leontine-t. A két díszterem berendezését Sándor gróf barátja, a milánói Alessandro Sanquirico építész-festő tervezte. A kert felőli úgynevezett Raffaello- vagy római terem mennyezetfreskóit a Raffaello által kifestett vatikáni Loggiák, illetve a Titus-fürdők, azaz Nero császár palotájának falfestményei, a groteszkek ihlették. Az udvari oldali díszhelyiség falképeit etruszk vázák alapján készítette az itáliai mester, akinek testvére, Antonio neves műgyűjtő és műkereskedő volt Velencében, így a művészt akár közvetlen tapasztalatai is inspirálhatták a bajnai díszterem dekorálásában.

Az ifjú pár részére kicsinosított kastélyról – Metternich kancellár kérésére – Pietro Nobile, a birodalom egyik vezető építésze, a bécsi Képzőművészeti Akadémia igazgatója adott

A bajnai Sándor–Metternich-kastély díszudvara. Tervezte: ERŐ Zoltán, a díszudvar és a park helyreállítását tervezte: s73 Kft.

Cour d'honneur of the Sándor–Metternich Mansion, Bajna. Architect: Zoltán ERŐ. Designer of cour d'honneur and park reconstruction: s73 Kft.

Fotó: NÖF

A helyreállított ún. római, más néven Raffaello-terem. Nevét az Alessandro SANQUIRICO által tervezett, Raffaello vatikáni Loggiáinak, illetve Nero császár palotájának groteszk motívumait felhasználó díszítőfestéséről kapta. A bútorrekonstrukciókat SZABÓ István faszobrász tervei szerint MÁRKUS Ferenc, SZABÓ Zsolt és NYULI László asztalosok, valamint KOVÁCS Zoltán kárpitos készítették, a függönyök EMRI Béla munkái. A mennyezetfreskót restaurálta: BOROMISZA Péter és NEMESSÁNYI Klára | The reconstructed Roman or Raphael Room. The name came from Alessandro SANQUIRICO's decorative painting using grotesque motifs from Raphael's Vatican Loggias and from Emperor Nero's palace. Furniture reconstructions by cabinet makers Ferenc MÁRKUS, Zsolt SZABÓ and László NYULI as well as upholsterer Zoltán KOVÁCS after wood sculptor István SZABÓ's designs. Curtains: Béla EMRI. Ceiling fresco restorers: Péter BOROMISZA and Klára NEMESSÁNYI
Fotó: NÖF

A kastély egyetlen megmaradt bútorgarnitúrája. A 19. század végi, selyemhuzatos, fémszínezett neorokokó bútorok siralmas állapota a magyar kastélyok II. világháború utáni pusztulástörténetét demonstrálja a kiállításban | The only extant set of furniture from the mansion. The miserable state of the late 19th c. metallized silk-upholstered neo-rococo furniture demonstrates the post-WWII ruination of Hungarian country houses
Fotó: NÖF

közre nyomtatásban egy érzékletes és lelkes leírást 1836-ban¹, de modern elrendezését Széchenyi István is méltatta.²

Sándor Móríc lánya és örököse, Paulina grófnő csak kisebb berendezési munkákat végeztetett az épületen: hozzá kötődik a női szárny XVI. Lajos-stílusú, faburkolatos sarokszalonjának kialakítása.

A bajnai kastély és a park a második világháború után osztozott a magyar kastélyok sorsában: 1948-tól a helyi Alkotmány Mgtsz vette birtokba, mezőgazdasági gépállomás, illetve traktorosnő-képző működött benne. 1967-ben kivonult a tévész a főépületből, mert az állagromlás addigra olyan komoly mértéket öltött. Ekkor a helyi iskola két lelkes tanárának szervezésében az épület néhány terében helytörténeti kiállítást rendeztek, de ezt is le kellett bontani 1971-ben, amikor a házat életveszélyesnek nyilvánították. Szerencsére a Raffaello-terem jelentős művészeti értékű mennyezetfreskóját és az etruszk terem mennyezeti stukkódíszét leválasztották. Így megmaradt a lehetőség az előbbi visszahelyezésére, illetve az utóbbi újraalkotására az eredeti darabok alapján.

Az elhagyott épület kivételes művészeti értékei mindenki számára nyilvánvalók voltak már az 1970-es években is, ám mégsem valósult meg egyik hasznosítási terv sem: nem lett az épület a szocializmus mintagazdasága, a Bábolnai Mgtsz vendégháza, és nem költözött ide a

bloomingtoni Indianai Egyetem kutatóközpontja sem, holott ez irányban is előrehaladott tárgyalások folytak, mi több, építészeti tervek is születtek az átalakításra.

A szinte abszurd pusztulás a magyar filmművészetet is megihlette: itt játszódik Kovács András *A ménészgazda* (1978) és Böszörményi Géza *Szívzűr* (1981) című opusának néhány jelenete. Az 1980-as évek ugyanakkor elvetette a megújulás csíráját: D. Mezey Alice művészettörténész kutatásai alapján tisztázódott, hogy a Hild-féle épület 18. századi elődépülete nagyon jól megfoghatóan ott rejlik a falakban, több helyen előbukkantak a kvalitásos rokokó falfestmények, majd ezt követően a régészeti kutatás még a bajnai Bothok 15. századi udvarházának alapfalait, illetve a földszint néhány nagyon szép középkori padlótegla burkolatát is feltárta.

A már az 1980-as években a műemléki helyreállítás tervezésébe bekapcsolódó Erő Zoltán építész volt az, aki a 2000-es években előbb a homlokzat helyreállítását, majd 2016-tól az egész kastély megújítását megtervezte – immár Szilágyi Klára belsőépítésszel. A helyreállítást és a kastély berendezését a Nemzeti Kastélyprogram és Nemzeti Várprogram keretében, az Európai Unió támogatásával, valamint hazai állami forrásból, összesen közel 2,3 milliárd forintért a Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nonprofit Kft. menedzselte.

Pauline von Metternich-Sándor sarokszalonja. A szobában a hercegné által favorizált párizsi Worth ruhaszalon általa viselt, rekonstruált modelljei. A ruharekonstrukciókat készítette: SZEMÁN Éva és KOCZKA István | Corner room of Pauline von Metternich-Sándor. In the room reconstructed dress models from Worth's salon in Paris favoured by the duchess. Dress reconstructions: Éva SZEMÁN and István KOCZKA

Fotó: NÖF

Sándor Mór rekonstruált dolgozószobája. A gyarmatpusztai és a felső-ausztriai vadászterületekről származó tróféákkal, egy 18. század végi, aranyozott, gobelinhuzatos garnitúrával, Hepplewhite-stílusú íróasztallal, fölötté a biedermeier korban a Habsburg Birodalomban elterjedt ún. Laterndl falióra
 Reconstructed study of Mór Sándor: trophies from hunting ranges in Gyarmatpuszta and Upper Austria, a late 18th c. gilded and gobelin-upholstered set of furniture, Hepplewhite-style desk, above it a Laterndl clock popular in the biedermeier age in the Habsburg Empire
 Fotó: NÖF

A 2021 decemberében megnyílt kastély kiállításának főszereplője az európai hírnévre szert tett vakmerő magyar gróf, Sándor Móric, akit lovasbravúrai és -kalandjai után az Ördöglovasnak neveztek, illetve lánya, Paulina, ez a sokoldalú, rendkívül szellemes arisztokrata hölgy, a „csúnya szépség”, akit szintén az európai kultúrtörténet jelentékeny figurájaként tartanak számon.

A gyenge testalkatú Sándor Mórict vaskezű apja nem engedte lovagolni, sőt, lovak közelébe sem engedte, holott Vince grófnak komoly lóállomány állt rendelkezésére, amelyet a budai Sándor-palota híresen szépen berendezett istállójában, illetve a már Sándor Antal idején kialakított ménésbirtokon, a mindmáig elsőrangú vadászterületéről híres Gyarmatpusztán tartott. Sándor Móric csak apja 1823-as halála után, 18 évesen ült lóra először. Az ifjú gróf állítólag felpattant egy tüzes angol telivérre, és minden előzetes lovaglótudás nélkül betörté azt.

A temperamentumos magyar nemes nemcsak a budai és pesti utcákon és bajnai birtoka környékén ugratott lovaival hatalmasakat, illetve hajtotta fogatát vakmerő sebességgel és nyaktörő terepeken, hanem Angliában is nevet szerzett. 1828–1829-ben Melton Mowbray-ben,

a ma is híres angol királyi vadászterületen vett részt vadászaton. Itteni lovaskalandjairól John E. Ferneley festővel készítettett képeket, amelyek Edward Duncan színezett metszetei révén Anglia-szerte híressé váltak. Sándor grófról az angol sport- és vadászati magazinok rendszeresen írtak, és itt ragadt rá az ördögi jelző, amikor egy fékezhetetlen lovat betört, és a tulajdonos csak annyit tudott mondani: „That is not a man, that is the devil.”

Sándor Móric nagyon sokat tett saját legendájának kialakulásáért és ápolásáért: felfogadta Johann Gottlieb Prestel festőt, aki 12 éven át követte a grófot, és mintegy 180 festményen örökítette meg annak lovasbravúrait. Prestel maga is szeretett lovagolni és fogatot hajtani, így nem okozott neki nehézséget, hogy testközelből figyelje meg megrendelőjét. A festményeket az 1850-es években az akkor gyerekcipőben járó új médiumon, fotón reprodukálták, sőt a korabeli legfejlettebb nyomdatechnikai eljárással sokszorosították a fényképeket, és *Sándor Album* címen 1858-ban Mainzban kiadták Prestel összesen 150 festményének reprodukcióját, amelyekhez maga a gróf írt sajátos hangvételű, gyakran önironikus magyarázatokat, leírásokat.

Feltárt 18. századi falképek a bajnai Sándor–Metternich-kastély büféhelyiségében. Belsőépítész: SZILÁGYI Klára

Explored 18th c. wall paintings in the snack-room of the Sándor–Metternich Mansion, Bajna. Interior designer: Klára SZILÁGYI

Fotó: NÖF

A félelmet nem ismerő lovas rengeteget bukott, szinte nem volt olyan testrésze, amely ne tört volna el. Az 1851-ben Linz környékén elszenvedett kocsibaleset azonban végzetesnek bizonyult: a kocsiból kizuhanó Sándor Móric olyan koponyasérülést szenvedett, hogy azt követően többé már nem volt a régi. Dühkitörései miatt előbb a prágai, majd a döblingi elmegyógyintézetbe került, ahol szinte sorsszerű módon egy ideig ifjúkori barátjával ápolták egy épületben.

Az Ördöglovas a bajnai birtokán még évtizedeket élt csendes visszavonultságban, tompa elmével. 1878-ban érte el a halál.

A csendesen vegetáló gróf mindennapjainak szöges ellentéte volt lánya, Paulina élete. 1856-tól Drezdában, majd három évre rá immár a második császárság fényűző udvarában, Párizsban forgott a legelőkelőbb körökben az ifjú diplomatafeleség. Édesanyjának féltestvéréhez, Richard Metternichhez ment feleségül, így a grófkisasszonyból hercegné lett. Ám széles körű megbecsültségét, vagy talán helyesebb azt mondani, hogy a mai celebritásokat jellemző ismertségét nemcsak társadalmi helyzetének, hanem vitalitásának, szellemességének és fáradhatatlan

szervezőtevékenységének köszönhette. III. Napóleon és Eugénia császárné udvarának összejövetelein, a történelmi kosztümös jelmezbálokon, vadászatokhoz kötődő eseményeken, amatőr színjelöladásokon és élőképeken, a vidéki császári rezidenciákban megtartott egy-két hetes társasági időtöltéseken Paulina rendszeresen jelen volt, sőt, sokszor központi szereplője volt ezeknek.

Az ifjú hercegné a zenei élet központja lett Párizsban. Még Drezdában ismeretséget kötött Richard Wagnerrel. Elérte a francia császárnál, hogy a *Tannhäuser*t bemutassák a császári operában. Ez nagy tett volt: a témáját a német középkori mondavilágból merítő opera bemutatóját a párizsi, hazafias érzelmű közönség megbuktatta. A kudarcot személyes fiaszkóként megélő hercegné fájdalma, amely állítólag legyezője összetörésében nyilvánult meg, a sajtó figyelmének középpontjába került.

Wagner a sikertelenség ellenére baráti viszonyban maradt Paulinával: nagyon szép zongoradarabot írt neki „Albumlap” címmel (*In das Album der Fürstin M.*, 1861). Wagner apósa, Liszt Ferenc is rendszeres látogatója volt a Metternich-szalonnak Párizsban. Itt csendült fel először Párizsban Bedřich Smetana *Az eladott menyasszony*

A bajnai Sándor–Metternich-kastély helyreállított főlépcsőháza az Alexander CLAROT által 1827-ben festett Sándor Móric-lovasportréval.

A festményt restaurálta: GYÓRI Lajos | Restored main staircase of the Sándor–Metternich Mansion, Bajna, with Móric Sándor's equestrian portrait painted by Alexander CLAROT in 1827, restored by Lajos GYÓRI

Fotó: NÖF

című vígoperájának zongoraátirata, és Camille Saint-Saëns is baráti kapcsolatban állt Metternich hercegnével. A kor művészvilágát maga köré gyűjtötte Paulina: Edgar Degas portrét festett róla (*Princess Pauline de Metternich*, 1864, ma a londoni National Gallery gyűjteményében), Alexandre Dumas rá és férjére hagyta íróasztalát, amely ma a Metternichek csehországi kastélyában, Kynžvartban (Lázně Kynžvart, Bad Königswart) található.

A párizsi kommünt követően a Bécsbe hazatérő Metternich házaspár ott folytatta, ahol Párizsban abbahagyta: arisztokrata jelmezes bálakat, színelőadásokat rendeztek, és minden évben megszervezték a több száz-ezres tömeget megmozgató virágkorzót a Práterben. Ennek bevételét a kontinens egyik legfejlettebb kórháza, a bécsi Poliklinika (Wiener Allgemeine Poliklinik, 1872) megalapítására és fenntartására fordították.

Paulina rendkívül sokszínű személyiség volt: egyszerre elbűvölő és jóságos patrónus, és éles nyelvű intrikus, minden lében kanál influenszer, a társasági élet középpontja, aki 1920-ban bestseller memoárt írt a boldog békeidőkről³, amely után a forradalmak utáni összetöpreődött és elszegényedett Ausztria csillapíthatatlanul sóvárgott. Mágnesként vonzotta a hírnév, és a közfigyelem. Talán ezzel hozható összefüggésbe az a rendkívül bizzar történet, amely az 1892-ben általa

mint főszervező által megrendezett Nemzetközi Színházi és Zenei Kiállítás (Internationale Ausstellung für Musik- und Theaterwesen) idején terjedt el a bulvársajtóban. A minden bizonnyal hírlapi kacsá szerint a hercegnő meztelenül párbajozott Kielmansegg grófnéval, egyik szervezőtársával, mert összeveszttek egy virágkompozíción. A párbaj Liechtensteinben, Vaduzban lett volna a történet szerint, és a ruha mellőzésének pusztán egészségügyi oka volt, egy esetleges sebesüléskor a fertőzés elkerülése.

A bajnai kastély teljesen kibelezett, romos enteriőrjei közül az emeleti, Sanquirico által tervezett úgynevezett római terem lényegében az 1900 körüli állapotnak megfelelően rekonstruáltuk. Szerencsénkre az 1974-ben leválasztott, antik isteneket és attribútumaikat, valamint uszonyos lovakat megülő meztelen férfi és női lovasokat ábrázoló mennyezetfreskó darabjait az egykor a leválasztást végző restaurátor, Szentesi Róza megőrizte, és fia, Boromisza Péter és Nemessányi Klára vezetésével a restaurátorcsapat visszahelyezte a plafonra. Az oldalfalak díszítőfestését Győri Lajos és csapata állította helyre, a bútorokat pedig Szabó István faszobrász és fia, Szabó Zsolt, valamint Nyuli László és Márkus Ferenc asztalosok rekonstruálták, az egyetlen megmaradt ebédlőszék mélytűzőt, bőrhuzatos kárpitozását pedig Kovács Zoltán készítette.

A helyreállított ún. etruszk terem, melyet olvasóteremnek és szalonnak használtak. Nevét a tervező, Alessandro SANQUIRICO által a falképekhez felhasznált etruszk vázákról kapta. A bútorok a budapesti brit nagykövetség adományai. A stukkómennyezet rekonstrukciója: PAPP Kinga
The reconstructed Etruscan room once used as reading room and salon. The name comes from the Etruscan vases used by the decorator Alessandro SANQUIRICO for the murals. The furniture was donated by the British Embassy in Budapest. Reconstruction of stucco ceiling: Kinga PAPP
Fotó: NÖF

Az etruszk terem berendezéséhez az alapot Pietro Nobile említett 1836-os leírása adta, amelyből a trieszti származású építészről megtudjuk, hogy ebben a helyiségben angol stílusú bútorok voltak, amelyeket kék huzattal vontak be, és a függönyön is kék szövetet alkalmaztak. A Mario Piazza itáliai stukkátor alkotta mennyezeti stukkódíszítés 1970-es években leválasztott darabjait ugyancsak egy magánszemély őrizte meg, így lehetett teljes hitelességgel utánönteni az egyes motívumokat.

Az etruszk terem kandallója eredeti: a darabokra tört, szürkés-fekete mészkőből készült, aransárga színű, kazeines gipszbetétekkel díszített kandallót Osgyányi Vilmos és Bánfi Gábor kőrestaurátorok állították helyre. A fölötté látható, festett és aranyozott tükör restaurálása, illetve ez alapján a túloldali párdarab rekonstrukciója Papp Kinga farestaurátor műve.

A díszemeleten két további helyiségben készült enteriőr-rekonstrukció: az úriszobában, azaz Sándor Móríc vadásztróféakkal díszített dolgozószobájában, és az ezzel átellenes oldalon Metternich hercegné sarokszalonjában, amelynek fa falburkolata megmaradt, csak a szövettapétát és a kandallót kellett a helyszínen talált nyomok alapján visszaállítani.

A kastély földszintjén több helyiségben láthatóvá vált a kastély jelentékeny, 1770–1780 körüli díszítőfestése.

A bajnai Sándor–Metternich-kastély II. világháború utáni pusztulástörténetét bemutató kiállításrész. A padlóvitrinben a kastélyban talált romos tárgyak, fölötté a főépületben 1953-ban berendezett traktoroslány-képzőre emlékeztető „körmös” Fordson traktor.

A kiállítást tervezte: KEMÉNY Gyula és KOCZKA István

Exhibition section of the post-WWII demise of the Sándor–Metternich Mansion. In the floor case: damaged objects found in the mansion, above it a „cleated” Fordson tractor, a memento of the school for tractor driver girls fitted up in the central building in 1953. Curators: Gyula KEMÉNY and István KOCZKA

Fotó: NÖF

A 19–20. század fordulójának télikert-berendezését követő, fonott fűzfavessző bútortattal idézzük meg az egykori „virágcsarnokot”, azaz a kerttel kommunikáló vesztibült. Ahol nem történt meg a falfestés feltárása, illetve helyreállítása, ott történeti kiállításon ismerkedhet meg a látogató a kastély történetével a 15. századi udvarháztól az Alkotmány Mgtsz-nek a kastély klasszicista istállójában berendezett alumíniumüzeméig.

A Sándor–Metternich-kastély II. világháború előtti történetét bemutató kiállításrész a bajnai plébániának adományozott miseruhákkal. A kiállítást tervezte: KEMÉNY Gyula és KOCZKA István, grafikus: MIHALKOV György

Exhibition section about the pre-WWII history of the Sándor–Metternich Mansion with chasubles donated to the Bajna parish.

Curators: Gyula KEMÉNY and István KOCZKA, graphic artist: György MIHALKOV

Fotó: NÖF

A kastély főépülete és klasszicista homlokzattal ellátott melléképületei által körbeölelt díszudvara az egykori biedermeier virágkosaras, rondós díszkert modern parafázisa; ugyanolyan visszafogottan tartózkodik a történeti rekonstrukciótól, ahogyan a közönségforgalmi kiszolgálótér berendezése is. Az épületegyüttest körülölelő park struktúrája visszaidézi a valamikori tájképi, majd historizáló kert szerkezetét, illetve egy-egy öreg hársfa élő tanúként emlékeztet a 20. század eleji fénykorra, de a park igazi díszének rekonstrukciója még hátravan. A szintén felújítandó klasszicista narancsház és az ehhez csatlakozó, mozaikpadlós fürdőház előtt elterülő rózsakert volt a legintenzívebben ápoltsa része a bajnai kertészetnek, ahonnan az utolsó arisztokrata úrnő, Metternich-Sándor Klementina minden nap friss rózsacsokrot kapott az apartmanjába.

ROSTÁS Péter

művészettörténész, a kiállítás kurátora

1. Pietro Nobile: *Reminiscenza di una rapida corsa a Bajna comitato di Gran in Ungheria nel mese di giugno dell'anno 1836*. Vienna, é. n.

2. Gróf Széchenyi István: *Buda-pesti por és sár*. Sajtó alá rendezte: Fenyő Ervin. Balassi Kiadó, Budapest, 1995, 31.

3. Pauline von Metternich-Sándor: *Geschehenes, Gesehenes, Erlebtes*. Wien, 1920.

Az illusztrációkat köszönjük a Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nonprofit Kft.-nek.